

Лекція 6. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ. ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

ПЛАН

1. Поняття цивільної юрисдикції.
2. Поняття і види підсудності.
3. Підстави і порядок передачі справи з одного суду до іншого.
4. Склад суду. Відводи.

1. Поняття цивільної юрисдикції

В перекладі з латинської мови *юрисдикція* означає «суд, судочинство», тобто розгляд і вирішення правових питань судом. В сучасних умовах поняття юрисдикції має декілька значень. *По-перше*, юрисдикція розуміється як повноваження (право) на здійснення діяльності з владного вирішення компетентними органами різних питань, що виникають у сфері застосування права, наприклад, влада цивільного суду. *По-друге*, юрисдикцією називають також ту сферу (те коло питань), на яку розповсюджуються юрисдикційні повноваження тих або інших органів. І, *по-третє*, під юрисдикцією розуміється діяльність всіх правозастосовчих органів з розгляду і вирішення цивільних, кримінальних і адміністративних справ.

Отже, юрисдикція — це предметна компетенція судового або іншого юрисдикційного органу, що наділяється повноваженнями з вирішення юридичних справ.

В даний час поняттям цивільної юрисдикції правильніше охоплювати діяльність всіх органів, включаючи органи судової влади, з вирішення цивільних (в широкому понятті) справ. В систему органів цивільної юрисдикції, на наш погляд, необхідно включати всі органи, які наділяються повноваженнями з вирішення юридичних справ (спірною або безспірною характеру) у сфері цивільного обороту (в широкому значенні), діяльність яких відбувається в рамках процесуально-процедурних форм різного ступеня складності: органів судової влади, третейських судів, нотаріату, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і інших. При цьому юрисдикційна діяльність включає в себе як оперативно-виконавчу діяльність, так і правоустановчу, а також і діяльність з вирішення конфліктів і примусового здійснення судових і інших актів.

Цивільна судова юрисдикція — це нормативно визначена компетенція суду щодо розгляду справ про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Основними *принципами* інституту цивільної судової юрисдикції необхідно визнати наступні:

- судова юрисдикція буде законна тільки відносно до цивільних справ, які компетентний розглядати суд. В протилежному випадку судова діяльність і судові рішення будуть нікчемні в правовому відношенні;

— сторони мають право відповідно до принципу диспозитивності вилучити свій спір з цивільного процесу і передати його на вирішення третейського суду.

Отже, інститут цивільної юрисдикції є обов'язковою умовою законності правосуддя, оскільки забезпечує чітке функціонування судової влади і правильність розгляду та вирішення цивільних справ.

На розмежування юрисдикції між різними формами захисту права впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники.

Компетенція судів з розгляду цивільних справ закріплюється в ч. 1 ст. 19 ЦПК: суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Критеріями, що визначають цивільну судову юрисдикцію, є:

1) *характер спірного правовідношення і зміст спору* визначає компетенцію розгляду спорів різними органами судової влади.

Під «характером спірних правовідносин» розуміється положення суб'єктів у матеріальних правовідносинах по відношенню один до одного. Якщо в цивільних правовідносинах це положення характеризується рівністю, то в адміністративних і кримінальних — владою і підпорядкуванням. Цей критерій дозволяє розмежувати юрисдикцію цивільну, адміністративну і кримінальну, але абсолютно не розмежує юрисдикцію цивільно-правових форм захисту права, оскільки, по-перше, при захисті інтересу, що охороняється законом, спірного матеріального правовідношення взагалі немає, оскільки немає зобов'язаного суб'єкта, і, по-друге, до судової юрисдикції відносяться спірні правовідносини, що характеризуються владою і підпорядкуванням (адміністративно-правові відносини). Більш того, цей критерій не розмежує юрисдикцію суду загальної юрисдикції і господарського, громадських органів, оскільки у всіх цих органах захисту права спірні матеріальні правовідносини характеризуються рівністю суб'єктів;

2) *суб'єктний склад учасників спору* розмежує компетенцію між судами загальної юрисдикції і спеціалізованими судами;

3) *спірність або безспірність права* розмежує компетенцію юридичних справ між судами і органами виконавчої влади, що здійснюють реєстрацію фактів безспірного характеру, а також нотаріусами. Разом з тим у ряді випадків суди також здійснюють безспірну юрисдикцію, наприклад, при встановленні юридичних фактів судами загальної юрисдикції, коли відсутні правові можливості для встановлення даної фактичної обставини в позасудово-му порядку;

4) *наявність договору між сторонами спору* розмежує компетенцію між державними органами судової влади і третейськими судами.

Слід мати на увазі, що в науці цивільного процесу застосовуються і інші критерії розмежування цивільної юрисдикції: юридичний інтерес (особистий, державний), характер цивільного правопорушення.

Цивільна судово юрисдикція носить універсальний характер: суди мають право розглядати і вирішувати спори про захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів, які виникають з будь-яких правовідносин.

Згідно ст. 19 ЦПК суди загальної юрисдикції розглядають і вирішують наступні види справ:

- а) *справи позовного провадження.*
- б) *справи наказного провадження*
- в) *справи окремого провадження*

Основною формою судового провадження у всіх трьох процесах, як і раніше, залишається позовне провадження. В адміністративному процесі така форма є єдиною. Позовне провадження поділяється на загальне та спрощене, що застосовується до окремих категорій спорів, пріоритетом у розгляді яких є швидкість.

Ці справи впливають зі спорів про право. Спори можуть бути пов'язані як з порушенням суб'єктивного права (коли діями одного учасника або в результаті його дій применшуються чий-небудь блага — майнові, особисті), так і з його оспорюванням (коли в результаті поведінки учасника спору стає неясним зміст правовідношення, а також взаємні права та обов'язки). Про конкретний спір повідомляє зацікавлена особа, звертаючись до суду з позовною заявою про захист порушеного або оспорюваного суб'єктивного права.

Спори можуть виникати з різних правовідносин: цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та ін. Разом з тим цивільна судово юрисдикція позовних справ не безмежна, а обмежується двома положеннями: 1) як правило, однією зі сторін в даному спорі повинен бути громадянин України, іноземний громадянин або особа без громадянства; 2) закон, міждержавна угода, міжнародний договір або угода сторін

можуть встановити інший судовий порядок розгляду юридичного спору.

Документи позовного провадження

У новій редакції процесуальних кодексів передбачений чіткий перелік процесуальних документів, що подаються учасниками справи. Ці документи поділяються на заяви по суті справи та заяви з процесуальних питань.

До заяв по суті справи належать:

- *позовна заява* – подається у письмовій формі та повинна відповідати вимогам, встановленим процесуальним законом;
- *відзив* – подається відповідачем у строк, встановлений судом, який не може бути меншим ніж 15 днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі;
- *відповідь на відзив* – подається позивачем з приводу доводів, викладених у відзиві, у строк, встановлений судом;
- *заперечення* – подається відповідачем з приводу доводів, викладених у відповіді на відзив, у строк, встановлений судом;
- *пояснення третьої особи* – подається третьою особою з викладенням аргументів на підтримку позову або заперечення проти нього; пояснення подаються у строк, встановлений судом.

До заяв з процесуальних питань належать заяви, клопотання та заперечення, в яких учасники процесу викладають свої вимоги, заперечення, аргументи та пояснення з процесуальних питань. Вперше у новій редакції процесуальних кодексів встановлені загальні вимоги до заяв, клопотань і заперечень, які подаються у письмовій формі. Недодержання цих вимог має наслідком повернення документів без розгляду. В адміністративному процесі заяви з процесуальних питань повертаються без розгляду також у тому випадку, якщо суд визнає їх очевидно безпідставними та необґрунтованими.

Загальне позовне провадження

Цей вид провадження призначений для розгляду всіх справ, які у зв'язку зі складністю, кількістю учасників та особливостями предмета доказування не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження.

Розгляд справи в порядку загального позовного провадження передбачає проходження всіх передбачених ЦПК стадій судового процесу, а саме:

- *подання до відповідного суду позову*, який відповідає вимогам процесуального закону;
- *вирішення питання про відкриття провадження у справі* (або залишення позовної заяви без руху, повернення позову, відмова у відкритті провадження);
- *підготовче провадження*, під час якого учасники подають суду заяви по суті справи, а також клопотання з процесуальних питань. У підготовчому провадженні суд проводить підготовче судове засідання, де розглядає клопотання учасників, вирішує питання залучення третіх осіб, витребування доказів, призначення експертизи, примирення сторін, колегіального розгляду справи та інші процесуальні питання. За результатами підготовчого судового засідання суд може залишити позов без розгляду, закрити провадження у справі або закрити підготовче провадження та призначити справу до розгляду по суті. У випадку визнання позову відповідачем суд може у підготовчому засіданні ухвалити рішення по суті спору;
- *розгляд справи по суті*, що включає такі етапи: відкриття розгляду справи по суті (встановлення явки учасників, оголошення складу суду, роз'яснення учасникам їхніх прав та обов'язків, розгляд клопотань); з'ясування обставин справи та дослідження доказів (вступне слово учасників, питання, дослідження судом доказів, додаткові пояснення учасників); судові дебати (заключне слово учасників, репліки);
- *ухвалення судом рішення по суті справи* (новою редакцією цивільного і господарського процесуального кодексів передбачена можливість у певних випадках вирішувати питання про судові витрати в окремому судовому засіданні вже після ухвалення рішення по суті).

Спрощене позовне провадження

В порядку спрощеного позовного провадження *обов'язково підлягають розгляду* малозначні справи (в КАС називаються справами незначної складності), а також справи, що виникають з трудових відносин у цивільному судочинстві. Малозначними в ЦПК та ГПК вважаються справи, в яких ціна позову не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а також нескладні справи, визнані судом малозначними. Не можуть вважатися малозначними справи, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження (їх перелік встановлений у кодексах), а також справи, в яких ціна позову перевищує 500 розмірів прожиткового мінімуму.

В КАС України до малозначних віднесено 11 категорій справ (ч. 6 ст. 12), зокрема щодо публічної служби, надання публічної інформації, соціальних виплат, припинення та скасування державної реєстрації, припинення юридичних осіб, в'їзду і виїзду на тимчасово окуповану територію, типові та інші справи, які суд визнає нескладними.

За клопотанням позивача в порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка справа, крім тих, які згідно з приписами кодексів заборонено розглядати у спрощеному провадженні.

Не допускається розгляд за правилами спрощеного позовного провадження у цивільному процесі сімейних, спадкових спорів, а також спорів з приводу приватизації житлового фонду та якщо ціна позову перевищує 500 розмірів прожиткового мінімуму (ч. 4 ст. 274 ЦПК). У господарському процесі у спрощеному провадженні не можна розглядати справи про банкрутство, щодо монополізму та недобросовісної конкуренції, приватизації, корпоративні спори тощо (ч. 4 ст. 247 ГПК). В адміністративному процесі таких категорій справ чотири: оскарження нормативно-правових актів, примусове відчуження земельної ділянки, про відшкодування шкоди чи стягнення грошових коштів, якщо їх сума не перевищує 500 розмірів прожиткового мінімуму (ч. 4 ст. 257 КАС).

Особливості спрощеного позовного провадження:

- скорочені строки подання заяв по суті справи (15 днів для відзиву, 10 днів – для пояснень на відзив, строки подання інших заяв встановлюються судом);
- підготовче засідання не проводиться;
- справа розглядається без повідомлення сторін за наявними матеріалами – суд досліджує докази та письмові пояснення, викладені в заявах по суті справи;
- за клопотанням сторони справа розглядається у судовому засіданні з викликом сторін, однак суд може відмовити у цьому за наявності одночасно двох умов: предметом позову є стягнення грошової суми у розмірі, який не перевищує 100 прожиткових мінімумів, та характер правовідносин і предмет доказування не вимагають проведення судового засідання з викликом сторін.
- в адміністративному процесі передбачений розширений перелік підстав для відмови у клопотанні про розгляд справи в судовому засіданні з викликом сторін (ч. 6 ст. 262, ст. 263 КАС). Суд відмовляє у цьому за наявності хоча б однієї умови: характер правовідносин і предмет доказування не вимагають проведення судового засідання з викликом сторін, або якщо розглядається справа щодо соціальних виплат, відмови у наданні публічної інформації, в'їзду і виїзду на тимчасово окуповану територію, припинення або скасування державної реєстрації припинення юридичних осіб, а також стягнення сум коштів, якщо їх сума не перевищує 100 прожиткових мінімумів.

Спрощене позовне провадження є альтернативою наказного: за всіма категоріями справ наказного провадження позивач, за його бажанням, може звернутися до суду в порядку спрощеного позовного провадження.

Ще одна форма – наказне провадження, запозичене господарським процесом з цивільного, де воно існує з 2004 р. В кодексі адміністративного судочинства наказна форма провадження відсутня, що цілком логічно та обґрунтовано. Характер справ за участю суб'єкта владних повноважень обов'язково передбачає наявність спору щодо законності його рішень, дій чи бездіяльності.

Наказне провадження застосовується у випадках, якщо предметом позову є стягнення грошових сум у незначних розмірах, щодо яких спір відсутній або про такий спір невідомо заявнику (позивачу). У господарському процесі наказне провадження може застосовуватися за вимогами про стягнення грошової заборгованості за договором, укладеним у письмовій формі, якщо сума вимог не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

В с. 161 ЦПК перелічені категорії позовних справ, що розглядаються за спрощеними правилами: якщо заявлено вимогу, яка ґрунтується на правочині, вчиненому у письмовій формі; заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати; заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника.

Крім цього, у цивільному процесі існує також окреме провадження, призначене для встановлення фактів, що мають юридичне значення, а також підтвердження наявності або відсутності неоспорюваних прав, а в господарському процесі можна виділити провадження у справах про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом.

В ст. 293 ЦПК вказані справи: про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та відновлення цивільної дієздатності фізичної особи; про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; про усиновлення; про встановлення фактів, що мають юридичне значення; про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі; про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; про визнання спадщини відумерлою; про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозної установи; про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

У порядку окремого провадження суди загальної юрисдикції розглядають справи, в яких немає спору про право, оскільки права заявника не порушені і ніким неоспорюються, але є неясні, невизначені факти, з якими пов'язана реалізація прав, тому і потрібен механізм судового доведення, щоб достовірно їх з'ясувати і встановити.

Види цивільної юрисдикції.

Залежно від того, чи відноситься вирішення спорів до компетенції виключно судових органів або декількох різних органів, цивільну юрисдикцію підрозділяють на виключну, альтернативну і договірну.

Виключна — це юрисдикція, яка передбачає розгляд окремих категорій цивільних справ тільки в суді. Наприклад, тільки в судовому порядку вирішуються питання про позбавлення батьківських прав, про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або недієздатною.

Альтернативною називають юрисдикцію по вибору особи, яка шукає захисту своїх прав. Заінтересована у вирішенні спору особа має право на свій розсуд звернутися до будь-якого з органів, названих в законі. Так, заборгованість по нотаріально засвідченій операції може бути стягнута шляхом здійснення нотаріусом виконавчого напису, а також за допомогою звернення до суду з відповідним позовом.

Договірною є юрисдикція, визначена взаємною угодою сторін. Такий вид цивільної юрисдикції є винятком, а не правилом. Згідно ст. 21 ЦПК сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом. У випадках, передбачених законом або міжнародними договорами, спори, що виникають з цивільних правовідносин, за погодженням сторін можуть бути передані для вирішення до Міжнародного комерційного арбітражного суду або Морської арбітражної комісії при Торговельно-промисловій палаті України (ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»).

Наслідки недотримання правил цивільної юрисдикції. Недотримання правил

цивільної судової юрисдикції залежно від часу виявлення порушення і виду цивільної юрисдикції тягне за собою настання наступних наслідків:

1) якщо недотримання правил цивільної юрисдикції буде виявлено у момент звернення зацікавленої особи до суду, то суддя *відмовляє* у відкритті провадження по справі, оскільки заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства;

2) якщо недотримання правил цивільної юрисдикції буде встановлено після порушення провадження по справі, то суддя своєю ухвалою *закриває* провадження у справі, оскільки справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

3) суд постановляє ухвалу про залишення *заяви без розгляду*, якщо між сторонами укладено договір про передачу спору на вирішення до третейського суду і від відповідача поступило до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами заперечення проти вирішення спору в суді.

2. Поняття і види підсудності

Підсудність є сукупністю цивільних процесуальних норм, що встановлюють правила розмежування повноважень судів загальної юрисдикції.

На відміну від цивільної юрисдикції, за допомогою якої розмежовуються повноваження на вирішення юридичних справ між різними юрисдикційними органами, підсудність розмежовує компетенцію в тій же сфері, але між різними судами.

Судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Систему судоустрою складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) Верховний Суд.

Для розгляду окремих категорій справ відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди.

Згідно ст. 17 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд.

Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Відповідно до ст. 23 ЦПК усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, які зазначені в ч. 2 та 4 цієї статті.

Апеляційні суди переглядають в апеляційному порядку судові рішення місцевих судів, які знаходяться у межах відповідного апеляційного округу (території, на яку поширюються повноваження відповідного апеляційного суду).

Верховний Суд переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції.

Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави в апеляційному порядку переглядаються Апеляційною палатою Вищого антикорупційного суду (ст. 24 ЦПК).

Верховний Суд переглядає у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій (ст. 25 ЦПК).

Отже, визначивши, що справа підлягає вирішенню в суді загальної юрисдикції, необхідно встановити, в який конкретно суд необхідно звернутися за розглядом справи по суті.

Залежно від категорій підлягаючих вирішенню справ і від території, на якій діє той або інший суд, прийнято розрізняти підсудність *предметну*, або **функціональну**, і *територіальну*, або **просторову (місцеву)**.

Предметна (функціональна) підсудність справ допомагає визначити, суд якого рівня (ланки) судової системи України повинен прийняти конкретну справу до свого провадження.

Загальне правило предметної (функціональної) підсудності справ свідчить, що всі справи, які підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міжрайонними судами.

В даний час всі цивільні справи по першій інстанції розглядаються районними (міськими) судами. Передача на розгляд районних судів основної маси цивільних справ забезпечує найсприятливіші умови для їх розгляду, значно підвищує ефективність судового захисту законних прав та інтересів громадян і різних організацій. Районний суд найбільш наблизений до населення і організацій, зацікавлених у швидкому і правильному вирішенні справи, краще знає місцеві умови, має у своєму розпорядженні більш широкі можливості для безпосереднього ознайомлення з обставинами конкретної справи і, отже, може вирішити її з якнайменшими витратами учасниками процесу сил, коштів і часу.

Територіальною називається підсудність справи суду залежно від території, на яку розповсюджується юрисдикція даного суду. З її допомогою розмежовується компетенція однорідних судів (однієї ланки судової системи). Як правило, територіальна підсудність підрозділяється на загальну, за вибором позивача, договірну, виключну і підсудність пов'язаних справ.

Загальна підсудність визначається місцем проживання відповідача. Позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням.

Дане правило діє у всіх випадках, коли закон не обумовлює інше стосовно конкретного виду справ. В науці такий принцип організації підсудності отримав назву принципу інтересу: особа, зацікавлена в захисті свого права, звертається до того суду, на території юрисдикції якого знаходиться відповідач. Але відповідає цей принцип не стільки інтересам заявника, скільки інтересам відповідача. Пред'явлення позову не тотожно його правомірності, а отже, невиправдане утруднення прав та свобод відповідача неприпустимо.

Позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом (ст. 27 ЦПК).

Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. (ч.1 ст.29 ЦК). Місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені (ст.93 ЦК).

Місце проживання (знаходження) відповідача визначається на момент пред'явлення позову. Тому подальша зміна ним місця проживання (знаходження) не змінює підсудності справи.

Альтернативною (за вибором позивача) вважається підсудність, при якій справа може розглядатися одним з декількох вказаних у законі судів за вибором позивача.

Перелік справ з альтернативною підсудністю закріплений в ст. 28 ЦПК.

1. Позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

2. Позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них.

3. Позови про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення

кримінального правопорушення, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за місцем заподіяння шкоди.

4. Позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

5. Позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору.

6. Позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну фізичних або юридичних осіб, можуть пред'являтися також за місцем заподіяння шкоди.

7. Позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, а також відокремленого підрозділу органу державної влади без статусу юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням.

8. Позови, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів.

9. Позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи).

10. Позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні.

11. Позови про відшкодування шкоди, заподіяної зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна.

12. Позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса можуть пред'являтися також за місцем його виконання.

13. Позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів.

14. Позови про відшкодування збитків, спричинених заходами забезпечення позову, можуть пред'являтися також за місцем застосування заходів забезпечення позову (до суду, який застосував відповідні заходи).

15. Позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача.

16. Позивач має право на вибір між кількома судами, яким згідно з цією статтею підсудна справа, за винятком виключної підсудності, встановленої статтею 30 цього Кодексу.

17. Позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (в тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування позивача.

Наведений перелік свідчить про те, що альтернативна підсудність необхідна там, де або неможливе використання загального правила територіальної підсудності,

або воно несправедливе по відношенню до позивача, заявника.

Виключною є підсудність, що допускає розгляд певних категорій справ лише судами, точно вказаними в законі. Вона називається виключною, по-перше, тому що є винятком із загального правила територіальної підсудності, а по-друге, тому що встановлювані нею правила не допускають жодних винятків (у тому числі і за угодою сторін). Вибір суду тут не залежить ні від розсуду заявника, ні від угоди сторін, ні від розсуду суду.

Відповідно до ЦПК встановлені наступні правила виключної підсудності (ст. 30 ЦПК):

1) позови, що виникають з приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини;

2) позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини;

3) позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини;

4) позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника.

5) справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно або до якого прямує, або порту реєстрації судна.

6) зустрічний позов та позов третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, незалежно від їх підсудності пред'являються в суді за місцем розгляду первісного позову. Це правило не застосовується, коли відповідно до інших визначених у цій статті правил виключної підсудності такий позов має розглядатися іншим судом, ніж тим, що розглядає первісний позов.

7) у випадку об'єднання позовних вимог щодо укладання, зміни, розірвання і виконання правочину з вимогами щодо іншого правочину, укладеного для забезпечення основного зобов'язання, спір розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, який є стороною основного зобов'язання.

8) вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій розглядаються судом, визначеним за правилами підсудності щодо розгляду спору, похідними від якого є такі вимоги.

Виключна підсудність введена з урахуванням особливостей деяких категорій цивільних справ з метою максимального наближення до суду об'єкта спору або місця знаходження необхідних для розгляду справи доказів.

Підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою являє собою такий різновид територіальної підсудності, коли підсудність однієї справи визначається місцем розгляду пов'язаної з нею іншої справи.

Пов'язана підсудність має місце в наступних випадках: 1) позови до декількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, подаються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача; 2) зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'являється в суд за місцем розгляду первинного позову.

Підсудність справ, у яких однією із сторін є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції без виклику сторін.

Відповідно до ст. 29 ЦПК підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, а також справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, визначається суддею Верховного Суду, визначеним у порядку, передбаченому ст. 33 ЦПК, одноособово.

3. Підстави і порядок передачі справи з одного суду до іншого

Питання про підсудність справ вирішується одноосібно суддею при прийнятті заяви. Якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання в належний суд, про що постановляється ухвала. Ухвала суду разом із заявою та всіма додатками до неї надсилаються позивачеві.

Закон допускає можливість передачі прийнятих до провадження справ в інший суд як з метою усунення допущених порушень правил підсудності, так і з інших мотивів.

Згідно зі ст. 31 ЦПК суд передає справу на розгляд іншого суду, якщо:

- 1) справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду;
- 2) після задоволення відводів (самовідводів) чи з інших підстав неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;
- 3) ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який розглядав справу.

Слід зазначити, що передача справи до іншого суду у всіх випадках, включаючи і виявлення порушень правил підсудності, є правом, але не обов'язком суду. Використовуючи своє право на передачу справи, суд повинен враховувати можливість постановлення законного і обґрунтованого рішення. Розгляд справи з порушенням правил підсудності не обов'язково спричиняє відміну рішення суду, проте воно повинне бути відмінено, якщо у зв'язку з порушенням правил підсудності істотно порушені процесуальні права хоча б однієї із сторін або це іншим чином позначилося на правильності вирішення справи.

Питання про передачу справи вирішується судом у відкритому судовому засіданні із сповіщенням осіб, зацікавлених у результаті справи, і з'ясуванням їх думки.

На ухвалу про передачу справи на розгляд іншому суду може бути подана скарга.

Передача справи з одного суду до іншого здійснюється на підставі ухвали суду після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги — після залишення її без задоволення.

Відповідно до ЦПК справа, передана з одного суду до іншого, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана. Спори між судами про підсудність не допускаються.

4. Склад суду. Відводи.

Відповідно до ст. 33 визначення судді, а в разі колегіального розгляду - судді-доповідача для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час реєстрації документів, а також в інших випадках визначення складу суду на будь-якій стадії судового процесу, з урахуванням спеціалізації та рівномірного навантаження для кожного судді, за принципом випадковості та в хронологічному порядку надходження справ.

Справа, розгляд якої відповідно до ЦПК здійснюється колегією суддів в обов'язковому порядку, розглядається постійною колегією суддів відповідного суду, до складу якої входить визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою суддя-доповідач, а персональний склад постійних колегій суддів визначається зборами суддів відповідного суду.

До складу об'єднаної палати входять по два судді, що обираються зборами суддів Касаційного цивільного суду, зі складу кожної із судових палат Касаційного цивільного суду та голова Касаційного цивільного суду.

Якщо справа має розглядатися колегією у складі більше трьох суддів, до складу такої колегії входять судді зі складу постійної колегії суддів, до якої входить визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою суддя-доповідач, та судді, додатково визначені Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою.

Якщо справа в Верховному Суді має розглядатися колегіально у складі відповідної палати, - головуєчим на засіданнях палати є суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою при первісному розподілі справ.

Для кожної постійної колегії суддів збори суддів відповідного суду визначають резервних суддів строком на один рік.

Якщо зі складу колегії суддів не може продовжувати розгляд справи суддя, який не є суддею-доповідачем у такій справі, що може перешкодити розгляду справи у строки, встановлені цим Кодексом, заміна такого судді з ініціативи судді-доповідача за вмотивованим розпорядженням керівника апарату суду здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою з числа резервних суддів.

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система не застосовується для визначення судді (складу колегії суддів, якщо справа розглядається колегіально) для розгляду конкретної справи виключно у разі настання обставин, що об'єктивно унеможливили її функціонування та тривають понад п'ять робочих днів.

Справа, розгляд якої розпочато одним суддею чи колегією суддів, повинна бути розглянута цим же суддею чи колегією суддів, за винятком випадків, що унеможливають участь судді у розгляді справи, та інших випадків, передбачених ЦПК.

Результати автоматизованого розподілу (повторного розподілу) справи оформлюються протоколом.

Цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуєчим і діє від імені суду (ст. 34 ЦПК).

Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядаються колегіально Вищим антикорупційним судом у складі трьох суддів.

Перегляд в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції здійснюється колегією суддів суду апеляційної інстанції у складі трьох суддів.

Перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанції здійснюється колегією суддів суду касаційної інстанції у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

Питання, що виникають під час колегіального розгляду справи судом, вирішуються більшістю голосів суддів. Головуючий голосує останнім.

Підстави для відводу (самовідводу) судді

Згідно ст. 36 ЦПК суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:

1) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу;

2) він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі;

3) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;

4) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи;

5) є інші обставини, що викликають сумнів в неупередженості або об'єктивності судді.

Суддя підлягає відводу (самовідводу) також за наявності обставин, які встановлені в ст. 37 ЦПК.

До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами подружжя.

Незгода сторони з процесуальними рішеннями судді, рішення або окрема думка судді в інших справах, висловлена публічно думка судді щодо того чи іншого юридичного питання не може бути підставою для відводу.

Відповідно до ст. 40 ЦПК питання про відвід (самовідвід) судді може бути вирішено як до, так і після відкриття провадження у справі.

Питання про відвід судді вирішує суд, який розглядає справу. Суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість.

Якщо суд доходить висновку про необґрунтованість заявленого відводу і заява про такий відвід надійшла до суду за три робочі дні (або раніше) до наступного засідання, вирішення питання про відвід здійснюється суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу, і визначається у порядку, встановленому ч.1 ст. 33 ЦПК. Такому судді не може бути заявлений відвід.

Якщо заява про відвід судді надійшла до суду пізніше ніж за три робочі дні до наступного засідання, така заява не підлягає передачі на розгляд іншому судді, а питання про відвід судді вирішується судом, що розглядає справу.

Якщо питання про відвід судді в порядку, визначеному ч.3 ст. 40 ЦПК, неможливо розглянути в суді, в якому розглядається справа, то справа для вирішення питання про відвід передається до суду відповідної інстанції, найбільш територіально наближеного до цього суду.

Якщо на час подання заяви про відвід судді у суді здійснюють правосуддя менше трьох суддів, вирішення питання про відвід здійснюється в нарадчій кімнаті суддею, який розглядає справу чи вчиняє іншу процесуальну дію, про що виноситься ухвала.

Питання про відвід судді Великої Палати не підлягає передачі на розгляд іншому судді та розглядається Великою Палатою.

Питання про відвід вирішується невідкладно. Вирішення питання про відвід суддею, який не входить до складу суду, здійснюється протягом двох робочих днів, але не пізніше призначеного засідання по справі. У разі розгляду заяви про відвід суддею іншого суду - не пізніше десяти днів з дня надходження заяви про відвід. Відвід, який надійшов поза межами судового засідання, розглядається судом у порядку письмового провадження.

Суд вирішує питання про відвід судді без повідомлення учасників справи. За ініціативою суду питання про відвід судді може вирішуватися у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Неявка учасників справи у судові засідання, в якому вирішується питання про відвід судді, не перешкоджає розгляду судом питання про відвід судді.

Питання про самовідвід судді вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

Також, питання про відвід секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача вирішується складом суду, що розглядає справу. Суд, який розглядає заяву про відвід, заслуховує особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає надати пояснення, а також думку учасників справи. Неявка особи, якій заявлено відвід, у судові засідання, в якому вирішується питання про відвід, не перешкоджає розгляду судом питання про відвід.

За результатами вирішення заяви про відвід суд постановляє ухвалу.